

ФІЛАСОФІЯ АДНОСІН ДА МОВЫ ГЕОРГІЯ СКАРЫНЫ

У сучасных умовах не толькі грамадская, але і навуковая свядомасць яшчэ далёка не пазбавілася аўтарытарызму ў сваім мысленні. Адсутнасцю сталых традыцый вытлумачваецца, чаму пануе суб'ектыўзм, у прыватнасці пры асэнсаванні праблем скарызнаўства, дзе замест навуковага вырашэння пытанняў запанавала газетна-крыклівая мода спасылак на “аўтарытэты”, чуццё і густ якіх «не могуць хібіць».

Вось характэрныя прыклады з філасофіі мовазнаўцаў і гісторыкаў. Калі замест натуральнага беларускага націску ў слове Скарына “спецыялісты” мяняюць яго на “навуковы” Скарына, то чаму б слоўніку энцыклапедычнага выдавецтва не падаць «пралегомены» як «пралегамэны» [1]; чаму б фундаментальнае паняцце “сінергія” не тлумачыць без яго першаснага і тым істотнага для скарызнаўства значэння – сукупнай дзейнасці духу і плоці [2]; чаму б слоўніку сучаснай беларускай мовы не згубіць слова «паспаліты», вядомае кожнаму вучню, а наватвор Скарыны “ўз’яўленне” (откровение) наогул не заўважаць у сучасных перакладах Бібліі? Адсутнасць у трохтомным «Слоўніку мовы Скарыны» У.В.Анічэнкі слова «праваслаўны» з “Малой падарожнай кніжкі” дае падставу «спецыялістам» сцвярджаць, што яго няма зусім у Скарыны. Аўтар першага і другога тамоў (1977–1984 гг.) адмыслова папярэдзіў пра тое, што ён не карыстаўся тэзаўрусам «Малой падарожнай кніжкі» [3], выкарыстаўшы яго толькі для трэцяга анамастычнага тома (1994 г.).

Асабліва прыкра ўеўся суб'ектыўзм у сферу акцэнтуацыі, дзе мае месца не выяўленне законаў фанетыкі нацыянальнай мовы ў аналізаваным феномене і дэманструецца неабходнасць падпарадкавання ім, а робіцца спасылка на аўтарытэты, якія нібыта «пацэлілі ў норму» фанетыкі беларускай мовы [4].

Не зразумела, чаму сцвярджаюцца «еўрапейскасці» «доктара Францыска» – Георгія Скарыны – павінна суправаджацца ненатуральным для беларусаў вымаўленнем прозвішча палачаніна як Скарына насуперак законам акцэнтуацыі, мелодыкі і прасодыі нашай мовы? (Паводле такіх “нормаў”, мы вымушаны зараз гаварыць «глыбіна», «вышына», «шырына».) Мала дапамагаюць і экскурсы ў аналогіі: вытворнае ад «скура» слова «скарынка» не

дэтэрмінуе націску ў «Скарыне», як «глыбінка» ў «глыбіне», а пікантная «шырынка» – у «шырыне». Некаму лягчэй адмовіцца ад Скарыны, чым ад свежыні і ветчыні.

Прыхільнікі націску на другім складзе ў прозвішчы Скарына з-за сляпой аналогіі не адрозніваюць зыходны матэрыял, з якога ўтвараецца слова. Так, катэгорыя роду дэтэрмінуе парадыгму. Лех дае прозвішча Ляшчына, дуб – Дубіна, кал – Каліна, драб – Драбіна, лук – Лучына і г.д. таму, што ўсе яны ўтвораны ад аднаскладовай асновы назоўнікаў мужчынскага роду. Не тое адбываецца паводле беларускай акцэнтацыі са словамі, утворанымі ад асновы назоўнікаў жаночага роду. Параўнаем дзве асновы: кур- (м.р.) (певень, кур, які папаўся «в ошип») і кур- (ж.р.) (ад слова кура, курыца). Ад мужчынскай асновы назоўнік множнага ліку роднага склону будзе мець форму «кúр(аў)», а аналагічны назоўнік ад асновы жан.р. – «курэй». Якасці асновы прадвызначаюць змест і форму слова.

Род Скарынаў быў звязаны з гарбарнай справай, меў добра ўсталяваныя сувязі з еўрапейскім рынкам скур. Не дзіва, што пры нагодзе профільны занятак роду абумовіў выбар прозвішча, утварыўшы яго ад назоўніка жаночага роду «скóра» – скура, шкура, кара. А адсюль і падлегласць заканамернасцям беларускай акцэнтацыі, законы якой павінна фіксаваць беларуская акцэнталогія: скора (ж.р.) – Скарына, як пеля – пелена, як гарач – гарачыня, гушча – гушчыня, ціша – цішыня, выша – вышыня, доўжа – даўжыня, шыра – шырына, сіва – сівіна, завала – завальня. Дзякуючы наяўнасці такой заканамернасці ў акцэнтацыі, мы можам мець формы і «галіна» (ад «гала», ж.р.) і «галіна» (ад «гол», м.р.). Заканамернасць націску ў слове Скарына нічым не адрозніваецца ад беларускага націску ў псеўданіме А.Навіна.

З санкцыі афіцыйнага мовазнаўства выбарачна “адменены” закон аднаўлення карэннага “о” пад асноўным ці пабочным націскам у складаных словах (дзяржпром стаў дзяржпрамам, выканком – выканкамам, а сваёй чаргі чакаюць вадаправадчыкі). Не будзем абмяркоўваць, навошта адвольнасці запачаткавалі некалі ў слоўніках, даўшы прыклад «узорнага» напісання складаных слоў, у прыватнасці “манаграфічны” ўтварылі не ад слова *моно*, а ад слова «мана», “паліграфічны” – не ад слова *poli*, а ад слова «палі».

У святле тэмы прагледзім артыкул «Імя і прозвішча Ф.Скарыны» ў энцыклапедычным даведніку «Францыск Скарына і яго час». На слове «імя» ў беларускім і ў рускім выданнях

пастаўлены націск на розных складах, чым фіксуецца факт рознай акцэнтацыі ў дзвюх мовах. На слове ж «Скарына» – націск пастаянны на другім складзе, што ў беларускім, што ў рускім напісанні. Спецыяльна агаворваецца: паколькі няма даных, як вымаўлялася гэта прозвішча ў старадаўнасці, то «вырашаць гэта пытанне прыходзіцца на падставе ўскосных меркаванняў» [5]. Логіка дэмаралізуючая: калі, напрыклад, той жа Скарынаў наватвор «уз'яўленне» не пазначаны націскам, то мы не можам быць упэўнены, дзе ж ён мусіць стаяць, бо толькі «на падставе ўскосных меркаванняў» «вырашым пытанне». Найлепшы прыклад агнастыцызму!

Пытанне яшчэ больш ускладніцца, калі пры спробе разабрацца звернемся да спецыяльнай энцыклапедыі, дзе ў артыкуле “Акцэнталогія” сустрэнем сцвярджанне, што “акцэнталогія ... сістэма акцэнтных (націскных) сродкаў мовы (другая назва – акцэнтацыя)” [6]. Тут пераблытаны аб'ект навуковага аналізу (акцэнтацыя) з самой навукай (акцэнталогіяй) – аб'ект атаясамліваецца з метадам і спосабам яго асваення (параўн.: мараль з этыкай, метал з металазнаўствам, псіхіка з псіхалогіяй).

Паказальна звярнуць увагу на лёс упамянёнага наватвора Скарыны з прадмовы ва ўсю Біблію і ў першую кнігу «Царстваў» – на слова «ўз'яўленне» («узъявление», «возъявление»). Скарына вынаходзіць неалагізм, які ўзбагаціў беларускую мову, выяўляючы пры тым яе крэатыўныя магчымасці. Гэта «ўз'яўленне» або «взявление» ці «узъявление» паралельнае з мастацкім вобразам ідэі, адмысловае для дэманстрацыі разумення праблемы таго, што «Бог паказаў» (Рым. 1: 19) усім людзям, усім языцам праз апостала.

Наватвор сустракаецца ў першадрукара некалькі разоў, будучы ўведзены ў літаратурны ўжытак паводле законаў беларускай мовы як пазначэнне сэнсу, які адпавядае грэчаскаму слову $\alpha\lambda\omicron\kappa\lambda\upsilon\psi\iota\varsigma$ – благая вестка або па-царкоўнаславянску – откровение. «Уз'яўленне» – феномен творчасці суб'екта, які на практыцы паспяхова рэалізуе веданне нацыянальнага духу мовы. Замест царкоўнаславянства, што пазначае дзеянне, калі адкрываецца чалавеку боская ісціна, Скарына знаходзіць беларускамоўны адпаведнік, які натуральна кладзецца ў сакральны тэкст. У «едином законе» «многихъ сокрытыхъ тайнъ зъявление» [7]. Характарызуючы ўсе кнігі Старога Завету, «мною на русский языкъ ново выложеныхъ», Скарына ў прадмове да чатырох кніг

Царстваў гаворыць, што яны, «от милосѣрднаго бога намъ даныи, суть Прор[о]чества И възъявления. Иже приидущие добрыи или злыи речи проповѣдуютъ. Яко въ новомъ Законѣ Хр[и]ст[о]вѣ спасительномъ, Суть Книги с[вя]т[о]го Иоанна Иже словутъ Апокалипѣсисъ по-грѣчески, то есть Възъявление» [8]. Гэта слова Скарына ўжывае, калі напамінае, што пра Біблію «пишетъ Евангелиста Наперстникъ Хр[и]стовъ в оузъявлении своёмъ глаголя» [9]. Нарэшце, яшчэ адзін выпадак: «На коньци Бивлии Апокалипѣсия или Возъявления Книга св[е]т[о]го Иоанна положена есть» [10]. Ва ўсіх выпадках размова ідзе пра раскрыццё таемства біблейскага тэксту. Шкада, што мова-знаўства не заўважае выдатнага феномена, ужываючы на яго месцы калькі. Гісторыкі мовы не лічаць яго наватворам, а трактуюць запазычаннем са стараславянскага тэзаўрусу. Аднак ніводны слоўнік стараславянскай (царкоўнаславянскай) мовы не фіксуе яго [11]. І хоць слова ключавое ў пласце абстрактна-рэлігійнай лексікі, яно так і застаецца не запатрабаваным са Скарынавай скарбонкі.

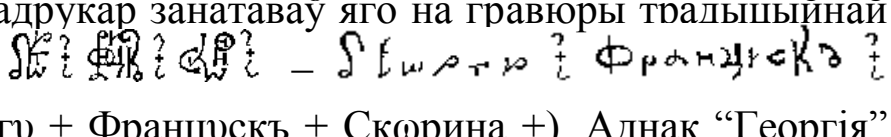
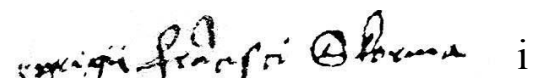
Вось яшчэ адзін доказ таго, як навука фанетыкі завінавацілася не толькі перад тэорыяй, але і перад практыкай. Яна ніяк не можа разабрацца з напісаннем і літаратурным гучаннем назвы сталіцы рэспублікі, неправамерна аддаўшы рашэнне праблемы на водкуп толькі гісторыкам (палеографам) мовы. Іх метадалогія звяртаецца не да спецыфічных законаў фанетыкі і лексікалогіі, а да спасылак на прынцып прэцэдэнту – на эмпірычныя выпадкі спарадычнага напісання гэтага слова ў помніках пісьменства розных часоў асобнымі пісцамі, пісарамі ці пісарчукамі, якія занатоўвалі тое, што чулі. Прычым успрыманне гучання слова ў іх залежала ад суб'ектыўных магчымасцей і здольнасцей: аднаму чулася “е”, а другому “і”, і нікому – дыфтонг “іе”.

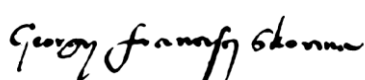
Аб'ектыўна ж у назве горада пасля працяжнага губна-губнога мяккага зычнага “м” ідзе галосны гук сярэдняга пад'ёму, які падчас эвалюцыі вымаўляецца як дыфтонг “іе”, калі (і гэта мусіць растлумачыць фанетыст-беларусіст) усе галосныя пасля мяккіх губна-губных і губна-зубных зычных становяцца больш пярэднімі (і больш сярэднімі), у прыватнасці – “е” імкнецца да падабенства з “і”. У слове “Менск” наступны пасля губна-губнога “м” галосны “э” пярэдняга раду сярэдняга пад'ёму прымушаецца да такой змены, эвалюцыянуе пад уздзеяннем вышэйзгаданай фанетычнай заканамернасці. Так узнікае рэальнае дыфтангіяльнае гучанне назвы горада – Міенск.

Пісары не ведалі тэорыі гукаў у пэўных пазіцыях, бо і беларускай філалогіі (з яе нормамі літаратурнай мовы) не існавала ў старадаўнія часы. Яны і пісалі так, як ім чулася: адным – Менск, другім – Мінск, чым зафіксавалі і засведчылі наяўнасць розных характарыстык гуку. Да таго ж яны не ведалі, што дыфтонгі “будуць дазволены” тэарэтыкамі толькі ў дыялектах.

Канкрэтнасць ісціны ігнаруецца і тады, калі лічаць: Скарына «утверждал, что фраза «Исус Назорынин, Царь иудейский» была написана на Животворящем кресте на четырех языках: еврейском, греческом, латинском и русском» [12]. Аднак на самай справе ў заканчэнні прадмовы да кнігі Ісуса Навіна Скарына гаворыць пра тое, што «напись иже былъ написаный» словамі яўрэйскімі, грэчаскімі і лацінскімі, які «по руски ся сказует: Іі[су]сь Назорынинъ царь Іудейский». Няма ніякіх падстаў, як гэта робіцца і другімі даследчыкамі [13], падаваць пераклад з трох класічных моў за надпіс на крыжы.

Не менш грэблівае стаўленне да філасофіі слова ў праблеме пераемнасці ідэй Скарыніяны. Антытрынітарый Сімон Будны (які называў Георгія Скарыну «некий Доктор Скорина» [14]) парадаксальна трактуецца як прадаўжальнік справы свайго фундаментальнага апанента трынітарыя Скарыны. Нібыта факт надрукавання «Катэхізіса» ў Нясвіжы ў 1562 г. на беларускай мове дастатковая для гэтага падстава. Дарэчы, тут ўжыванне антытрынітарыем Будным знакаў Скарыны і адбываецца без усведамлення іх сэнсу, бо ў Скарыны яны ёсць для пазначэння Тройцы і Богачалавечай сутнасці Хрыста. Так можна і кожнага антыхрыста прадстаўляць як суіснага Хрысту на той падставе, што карыстаецца адной і той жа мовай.

Закончым узорнымі прыкладамі канвенцыялісцкіх праяваў разумення філасофіі мовы. Высока цэнячы лёсавызначальны сэнс хроснага імя, першадрукар занатаваў яго на гравюры твалышыйнай славянскай вяззю: – *Гео́ргіу ? Франціска ? Скорина ?* (Георгу + Францускь + Скорина +). Аднак “Георгія” чытаюць як “доктара”. Той жа імпэт пануе пры чытанні дзвюх вядомых копій пазнанскай справы Скарыны з запісамі імя: і

дзе першае слова пазначае імя “Georgii”, а наступныя – Francisci Skorinae. Аднак і тут

слова *Georgii* (“Georgii”) выдаецца за слова *egregii* («egregii»), якое, нібы для кпінаў над палеаграфічнымі здольнасцямі Лаўмянскага-Галенчанкі-Надсана [15], маецца ў гэтай жа грамаце на сваім месцы і значыць “выдатны”. *Georgii* *Гео́ргіі* (пісаны кірыліцай) на гравюры і (пісаны *Georgii* лацініцай) у копіях [16] або не прачытваюцца, або скажаюцца пад уплывам сацыяльных і гнэсалагічных каранёў адмысловай ідэалогіі, якой засціць ёю ж узважаная праваслаўнасць Георгія. Практычна такая ідэалогія “дамоўленасці” (фактычна – падлогаў) пануе ў школьных праграмах і падручніках, нават забранзавела на помніку асветніка ў Полацку, дзе акурат да Дзён беларускага пісьменства ў 2003 г. слова “Георгій” было вынішчана вандаламі з зубіламі. Наглядаецца атаясамліванне агульна- хрысціянскага імя Георгі толькі з артадаксальна-праваслаўным хрысціянствам, калі пафасна пішацца: “...нада пера- хрысціць Скарыну ў кантэксце беларуска-расейскай інтэграцыі, трымайце доказы, што яго звалі Георгіем” [17]. Выходзіць, што каталіцкія і пратэстанцкія храмы ў імя св. Георгія спрэс па ўсёй Еўропе (нават у Ватыкане!) працуюць на “беларуска-расейскую інтэграцыю”. Невылечнасць палітычнага свербу ўласціва ідэалагізатарам навукі: устанаўленне хроснага імя Скарыны “трэба разглядаць у святле дзяржзамовы на навуковую распрацоўку дзяржаўнай ідэалогіі” [18].

Карысна чытаць першадрукі, а не трактаты, што насаджаюць “сацыяльныя” і “гнэсалагічныя” ідэалагемы аб “падсавецкай геаргізацыі Скарыны” [19] ці аб “канцы застарэлага міфа” [20] адносна хроснага імя Палачаніна. А наогул, афіцыйнай філасофіі адносін да мовы Скарыны бракуе навуковасці.

---

1. Булыка А.М. Слоўнік іншамойных слоў: у 2 т. – Мн.: БелЭн, 1999. – Т. 2. – С. 242.

2. Булыка А.М. Слоўнік іншамойных слоў: у 2 т. – Мн.: БелЭн, 1999. – Т. 2. – С. 382.

3. Анічэнка У.В. Змест і будова Слоўніка // Слоўнік мовы Скарыны. – Т. 1. – Мн.: Вышэйш. школа, 1977. – С. 7.

4. Юрэвіч Ул. Скары́на ці Скарына́? // ЛіМ. – 1967. – № 58 ад 25 ліп. – С. 4.

5. Францыск Скарына і яго час: энцыкл. даведн. – Мн.: БелСЭ, 1988. – С. 344.

6. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва. – Мн.: БелСЭ, 1984. – Т. 1. – С. 77.

7. Скорина Г. Предъсловие // Песни царя Давыда еже словуть Псалтырь. – Прага: Докторъ Францискъ, 1517. – Л. ģ (3) (адварот).

8. Скорина Г. Предословие // Книги перъвыи Царствъ. – Прага: Докторъ Францискъ, 1518. – Л. ģ (3) - ģ (3) (адварот).

9. Скорина Г. Предъсловие // Книги ѿ Моисеѡвы Бытъя. – Прага: Докторъ Францискъ, 1519. – Л. ѿ.

10. Скорина Г. Предъсловие // Книги ѿ Моисеѡвы Бытъя. – Прага: Докторъ Францискъ, 1519. – Л. s (6) (адварот).

11. Гл. слоўнікі царкоўнаславянскай мовы і матэрыялы да іх І.І.Сразнеўскага, пратаіерэя Р.Дз'ячэнкі, а таксама «Словарь Церковно-Славянского и Русскаго Языка, составленный вторым отделением Императорской Академии Наук». – СПб.: ИАН, 1847. – Т. 3.

12. Мыльніков А. Земля – государство – этнос: Франциск Скорина в контексте этнографических представлений раннего Нового времени // Полацк: карані нашага радавода. Полацкая зямля як сацыякультурная прастора ўзнікнення і развіцця беларускага этнасу і нацыянальнай дзяржаўнасці: матэрыялы міжнар. навук. канф. 5–6 верасня 1996 г. – Полацк, 1996. – С. 65.

13. Старостенко В.В. Становление национального самосознания белорусов: этапы и основополагающие идеи (X – XVII вв.). – Могилёв: МГУ им. А.А.Кулешова, 2001. – С. 41.

14. Nowy Testament znowy przelozony, a na wielu mieyscach za pewnemy dowodami od przysad przez Simona Budnego oczysciony, y krotkiemi przypiskami po kraiach obiasniony. – Losk, 1574. – S. 38.

15. Гл.: Lowmianski H. Rec.: Ad. Stankiewicz. Doctar Franciszak Skaryna, pierszy drukar belaruski. 1525—1925 // Ateneum Wilenskie. Wilno, 1925. Rok III. Sesz. 9. Wydzial III; Галенчанка Г. Канец застарэлага міфа: новы дакумент пра Скарыну // Кантакты і дыялогі. – 1996. – №9; Надсан А. Мітр, якому не даюць памерці. Яшчэ пра імя Скарыны // Наша ніва. – 2001, 25 крас.

16. Аגיעвич В. Скорина неизвестный ... или непонятый // Нёман. – 2002. – № 5. – С. 148.

17. *Рэдактар*. Пісьменніцкая мафія і крытычнае мысьленьне // Наша ніва. – 2001. – № 17 ад 25 крас.

18. *Палкоўнічанка М.* У чыіх руках спадчына? // Народная воля. – 2005. – № 20. – 2 лют. – С. 4.

19. *Максімовіч Р.* Рэцэнзія на: 450 год беларускага кнігадрукавання // Запісы. – 1974. – №12. – С.132.

20. *Галенчанка Г.* Канец застарэлага міфа: новы дакумент пра Скарыну // Кантакты і дыялогі. – 1996. – №9. – С.3–5.

БИБЛИОТЕКА БГУКИ